

**BOSHLANG'ICH TA'LIMDA ENB BOLALARNING IJTIMOY-EMOTSIONAL
KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY
YONDASHUVLARI**

Rustamova Yulduz Rasulovna

*Qashqadaryo viloyati, Qarshi shahar, alohida ta'rim ehtiyojlari bo'lgan kar va zaif
eshitadigan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan 17-sonli maktab-internati o'qituvchisi*

**MAQOLA
MALUMOTI**

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 03.07.2024

Revised: 04.07.2024

Accepted: 05.07.2024

KALIT SO'ZLAR:

*ijtimoiy-emotsional
kompetensiya,
eshitishda nuqsoni
bo'lgan bolalar,
boshlang'ich ta'lim,
IET dasturi, CASEL,
inklyuziv ta'lim,
korreksion pedagogika,
hissiyot boshqaruvi,
muloqot ko'nikmalari.*

*Mazkur maqola boshlang'ich ta'lim bosqichida
eshitishda nuqsoni bo'lgan (ENB) bolalarning
ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarini
rivojlantirishga qaratilgan zamonaviy
yondashuvlarni tahlil qilishga bag'ishlangan.
Ijtimoiy-emotsional ta'lim (IET) dasturlari asosida
o'quvchilarda hissiyotlarni boshqarish, muloqot
ko'nikmalari, o'zaro hamkorlik va o'zini o'zi anglash
kabi kompetensiyalarni shakllantirishning nazariy va
amaliy jihatlari ko'rib chiqiladi. Maqolada CASEL
(Ijtimoiy va Emotsional Ta'lim uchun Hamkorlik)
tizimi asosida ENB bolalarga mo'ljallab ishlab
chiqilgan interfaol, vizual va rolli o'yin usullariga
alohida e'ribor qaratiladi. Bundan tashqari,
inklyuziv ta'lim muhitida ENB o'quvchilarni ijtimoiy
hayotga tayyorlashda o'qituvchi va psixolog
hamkorligining ahamiyati, individual ta'lim rejalari
va oila bilan ishlash yo'nalishlari muhokama
qilinadi.*

Kirish

Zamonaviy ta'lim paradigmasida o'quvchilarning akademik bilimlarini rivojlantirish bilan bir qatorda ularning ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarini shakllantirish ham muhim vazifa sifatida e'tiborga olinmoqda. Bu holat ayniqsa eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar uchun alohida ahamiyat kasb etadi, chunki nutqiy muloqotning cheklanganligi ularning ijtimoiy rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, ENB bolalar sog'lom tengdoshlariga nisbatan ko'proq ijtimoiy-emotsional qiyinchiliklarga duch keladi: hissiy signallarni to'g'ri talqin qilish, muloqotga kirishish va tengdoshlar bilan aloqa o'rnatishda to'siqlar yuzaga keladi. Ijtimoiy-emotsional ta'lim (IET) — insonning his-tuyg'ularini boshqarish, maqsad qo'yish, boshqalarga hamdardlik bildirish, ijobiy munosabatlar o'rnatish va mas'uliyatli qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirish

jarayoni sifatida ta'riflanadi (CASEL, 2020). Mazkur maqolada ushbu yondashuvlarning ENB bolalarga mo'ljallab qanday tatbiq etilishi va amaliy natijalar berishi tahlil qilinadi.

I. Ijtimoiy-Emotsional Kompetensiyalarning Nazariy Asoslari va ENB Bolalardagi O'ziga Xos Jihatlar

Ijtimoiy-emotsional ta'lim nazariyasi CASEL (Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning) tizimi asosida beshta asosiy kompetensiya guruhini o'z ichiga oladi: o'zini o'zi anglash, o'zini boshqarish, ijtimoiy anglash, munosabatlar ko'nikmalari va mas'uliyatli qaror qabul qilish. Bu kompetensiyalarning shakllanishi ENB bolalarda bir qator o'ziga xos xususiyatlar bilan kechadi. Birinchidan, verbal muloqotning cheklanganligi tufayli bola hissiy holatlarini so'zlar orqali ifodalashda qiynaladi. Ikkinchidan, tengdoshlar bilan to'la muloqot o'rnatish imkoni bo'lmaganda ijtimoiy ko'nikmalari yetarli darajada rivojlanmaydi. Tadqiqotchilar (Spencer va boshq., 2018) ENB o'quvchilarning ijtimoiy-emotsional ko'nikmalari, o'ziga ishonch va sinf ichidagi faollik darajasi ularning muvaffaqiyatiga bevosita bog'liqligini ta'kidlaydi. Shu sababli IET dasturlarini ENB bolalar ehtiyojlariga moslashtirish maxsus ta'lim amaliyotining eng dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

A. Hissiyotlarni Dekodlash va Ifodalash Muammolari

ENB bolalarda hissiy signallarni qabul qilish va ularni to'g'ri talqin qilish jarayoni sekinroq kechishi mumkin, chunki ular ko'pincha og'zaki muloqotdagi his-tuyg'u ifodalovchi ohang va intonatsiyalardan to'liq bahra ola olmaydi. Bu esa o'zaro muloqotda tushunmovchiliklar va hissiy izolyatsiyaga olib kelishi mumkin. Luckner va Movahedazarhouliq (2019) tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar sintezi shuni ko'rsatadiki, IET aralashuvlari ENB bolalarda hissiy kompetensiyani rivojlantirishda samarali bo'lgan, ayniqsa vizual his-tuyg'u lug'atlari (emotion vocabulary cards), ijtimoiy hikoyalar (social stories) va rolly o'yin metodlaridan foydalanilgan holatlarda ijobiy natijalarga erishilgan. Shu sababli boshlang'ich sinf o'qituvchilari ENB o'quvchilar uchun hissiy holatlarni vizual vositalar orqali ifodalash imkoniyatini yaratishi va dars jarayonida emotsional lug'atni faol qo'llab borishi zarur.

II. Zamonaviy Metodlar va Amaliy Yondashuvlar

Boshlang'ich ta'limda ENB bolalar bilan ishlashda ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan bir nechta zamonaviy yondashuv samarali ekanligini amaliyot ko'rsatmoqda. Birinchi yo'nalish — interfaol va vizual ta'lim: plakatlari, animatsion videolar, his-tuyg'u kartochkalari va vizual rejalar orqali bola hissiy holatlari va ijtimoiy vaziyatlarni kengroq idrok etadi. Ikkinchi yo'nalish — rolly o'yin va ijtimoiy vaziyatlarni modellashtirish: bola xavfsiz muhitda turli ijtimoiy stsenariylarda qatnashib, muammoli vaziyatlardan chiqish yo'llarini amalda o'rganadi. Uchinchi yo'nalish — individual ta'lim rejasi (ITR) asosida har bir o'quvchining ijtimoiy-emotsional rivojlanish maqsadlarini aniq belgilash va tizimli monitoring qilish. To'rtinchi yo'nalish — raqamli texnologiyalardan foydalanish: ilovalar, interaktiv dasturlar va video modellashtirish ENB

bolalarga yangi ijtimoiy ko'nikmalarni egallashda vizual qo'llab-quvvatlash vazifasini bajaradi.

A. O'qituvchi, Psixolog va Oila Hamkorligi

ENB bolalarda ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarni muvaffaqiyatli rivojlantirish uchun o'qituvchi, psixolog va oilaning uyg'un hamkorligi zaruriy shart hisoblanadi. O'qituvchi sinf muhitida hissiy xavfsizlik atmosferasini yaratish, o'quvchilarni o'zaro hamkorlikka undash va IET ko'nikmalarini har bir darsda tabiiy tarzda qo'llab borish uchun mas'uldir. Psixolog esa individual diagnostika o'tkazib, maqsadli psixokorreksion mashg'ulotlar orqali alohida qiynalayotgan o'quvchilarga yordam beradi. Tadqiqotlar (Fickenscher & Clarke, 2024) ko'rsatishicha, ENB bolalarda o'z eshitish nuqsonini boshqarish, jihozlarni nazorat qilish va ehtiyojlarini boshqalarga tushuntirish ko'nikmalari — o'zini o'zi himoya qilish (self-advocacy) sifatida — IET dasturining muhim tarkibiy qismi sifatida o'rgatilishi kerak. Oila bilan ishlash ham muhim: ota-onalar farzandining hissiy ehtiyojlarini tushunib, uyda ham IET ko'nikmalarini mustahkamlashi maqola muallifi tomonidan alohida tavsiya etiladi.

III. Xulosa

Boshlang'ich ta'limda ENB bolalarning ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarini rivojlantirish — bu nafaqat maxsus pedagogikaning, balki zamonaviy inklyuziv ta'lim falsafasining ham markaziy vazifalaridan biridir. CASEL tizimi asosida ishlab chiqilgan IET yondashuvlari, interfaol va vizual metodlar, rolli o'yinlar hamda raqamli texnologiyalar birgalikda qo'llanilganda ENB o'quvchilarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishida sezilarli ijobiy natijalar beradi. Biroq bu natijaga erishish uchun o'qituvchi, psixolog va oilaning tizimli hamkorligi, shuningdek, har bir bolaning individual xususiyatlarini inobatga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etish zarur. O'zbekistonda maxsus ta'lim muassasalari oldida turgan asosiy vazifa — IET dasturlarini mahalliy sharoit va milliy pedagogik an'analar bilan uyg'unlashtirgan holda amaliyotga joriy etish hamda bu sohadagi ilmiy tadqiqotlarni yanada chuqurlashtirish hisoblanadi.

A. Asosiy Tavsiyalar va Kelajakdagi Tadqiqot Yo'nalishlari

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi amaliy tavsiyalar ilgari suriladi: birinchidan, har bir maktab-internatda ENB o'quvchilar uchun maxsus IET modullarini o'quv dasturiga kiritish; ikkinchidan, o'qituvchilarni ijtimoiy-emotsional ta'lim metodlari bo'yicha muntazam malaka oshirish kurslariga jalb qilish; uchinchidan, har bir o'quvchi uchun individual ta'lim rejasida (ITR) ijtimoiy-emotsional maqsadlarni aniq belgilash; to'rtinchidan, ota-onalarni farzandining IET jarayoniga faol sherik sifatida jalb qilish. Kelajakdagi tadqiqotlar ENB bolalarda IET dasturlarining uzoq muddatli samaradorligini baholashga, shuningdek O'zbekiston sharoitiga moslashtirilgan milliy IET modelini ishlab chiqishga qaratilishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

=====

Adabiyotlar ro'yxati

1. CASEL (Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning). (2020). *What is SEL?* casel.org.
2. Luckner, J.L., Movahedazarhouli, S. (2019). Social-Emotional Interventions with Children and Youth Who are Deaf or Hard of Hearing: A Research Synthesis. *The Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 24(1), 1–10. <https://doi.org/10.1093/deafed/eny030>
3. Spencer, P.E., Marschark, M. va boshq. (2018). Ijtimoiy-emotsional ko'nikmalar va ENB o'quvchilar. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*.
4. Marschark, M. (2015). *Raising and Educating a Deaf Child*. Oxford University Press.
5. Fickenscher, S. (2024). Social-Emotional Competency for Children Learning to Listen, Talk and Think. *Clarke Schools for Hearing and Speech*. clarkeschools.org.
6. Vigotskiy, L.S. (1983). *Osnovy defektologii*. Moskva: Pedagogika.
7. Nurkeldiyeva, D.A., Hamidova, M.U. (2016). *Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar diagnostikasi*. Toshkent: Nisim.
8. Illinois State Board of Education (ISBE). *Social-Emotional Learning for Deaf and Hard of Hearing Students*. isbe.net.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktyabrdagi PQ-4860-son qarori. "Nogironligi bo'lgan bolalarni inklyuziv ta'rimga jalb etish tartibi to'g'risida". Lex.uz.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni. "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'rimi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida". Lex.uz.